

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-14>

УДК 338.48.01

ТУРИЗМОЛОГІЯ ЯК СУЧАСНИЙ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ

TOURISMOLOGY AS A MODERN INTERDISCIPLINARY DIRECTION OF TOURISM RESEARCH

Люта Дарина Анатоліївна

викладач,

Запорізький національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>

Сидорук Анна Вікторівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

Запорізький національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8466-6912>

Товстоп'ятко Федір Федорович

кандидат філософських наук, доцент,

Запорізький національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4708-5916>

Liuta Daryna, Sydoruk Anna, Tovstopyatko Fedor
Zaporizhzhia National University

Сучасний світовий туризм являє собою надзвичайно багате за змістом і проявів соціально-економічне явище. Враховуючи це у статті аналізуються основні етапи та тенденції в розвитку туристичної науки. Проаналізовано значення понять «туризм», «туризмознавство», «туризмологія». Досліджуються передумови виникнення теорії туризму. Проаналізовано публікації вітчизняних та іноземних вчених щодо науки про туризм. Визначено, що найважливішим компонентом туризмології є теорія туризму, а викладені міркування дають нам підстави зробити таке узагальнення: туризмологія являє собою не окрему науку, а науковий міждисциплінарний напрямок або комплекс загальних і прикладних наук про туризм та туристську діяльність. Спираючись на проведене дослідження зроблено висновки щодо сучасного етапу розвитку туризмології і теорії туризму.

Ключові слова: туризм, теорія туризму, туризмознавство, туризмологія, міждисциплінарний напрямок.

Современный мировой туризм представляет собой весьма изобильное по содержанию и проявлению социально-экономическое явление. Учитывая это в статье анализируются основные этапы и тенденции в развитии туристической науки. Проанализировано значения понятий «туризм», «туризмоведение», «туризмология». Исследуются предпосылки возникновения теории туризма. Проанализировано публикации отечественных и иностранных ученых по науке о туризме. Определено, что важнейшим компонентом туризмологии является теория туризма, а изложенные размышления дают нам повод сделать такое заключение: туризмология представляет собой не отдельную науку, а научный междисциплинарное направление или комплекс общих и прикладных наук о туризме и туристской деятельности. Опираясь на проведенное исследование сделаны выводы относительно современного этапа развития туризмологии и теории туризма.

Ключевые слова: туризм, теория туризма, туризмоведение, туризмология, междисциплинарное направление.

Modern world tourism is an extremely rich in content and manifestations of socio-economic phenomenon. Given this, the article analyzes the main stages and trends in the development of tourism science. The meanings of the concepts "tourism", "tourism science", "tourism" are analyzed. The preconditions for the emergence of the theory of tourism are investigated. Many scientists have made a significant contribution to the creation and development of tourism science, so the study examines the approaches of scientists to the name of the complex of tourism sciences. Publications of domestic and foreign scientists on the science of tourism are analyzed. The growing role of tourism in the economic, social and political life of society requires a theoretical understanding of this phenomenon, so the importance of tourism for modern society. It was found that tourism gradually found its place in the subjects of many sciences, which in turn contributed to the expansion and harmonization of its own subject. Based on this, it is indi-

cated when and how tourism began to emerge as a science. Given the opinion of most scientists who believe that today we can talk about the existence of not a separate science, but a system of applied sciences of tourism in the study substantiates the place of tourism theory in the structure of tourism as an interdisciplinary field. The views of Ukrainian scientists on the state and development of tourism science are also described separately. It is determined that the most important component of tourism is the theory of tourism, and the above considerations give us reason to make such a generalization: tourism is not a separate science, but a scientific interdisciplinary direction or a set of activities. Analyzing the current stage of development of tourism and tourism theory, it is found that the scientific nature of the system of knowledge about tourism is deepening; in research of tourism the new scientific device for the account of application of modern methods of mathematics, informatics, statistics is used; the accumulation of new knowledge about tourism as an important phenomenon of public life continues; there is a unification of tourist terminology and methods of statistical observations and research in tourism. Based on the study, conclusions were made about the current stage of development of tourism and tourism theory.

Keywords: tourism, tourism theory, tourism science, tourism, interdisciplinary direction.

Постановка проблеми. Сучасний світовий туризм являє собою надзвичайно багате за змістом і проявів соціально-економічне явище. Поняття «туризм» сприймається перш за все як походи і подорожі людей з метою пізнання, відпочинку або оздоровлення, або як специфічна галузь господарської діяльності, яка задовольняє різноманітні потреби туристів. У той же час слід зазначити, що поступово утворюється туристична наука – організована система знань про туризм, яка узагальнює різноманітний матеріал спостережень за практикою туризму. Є всі підстави стверджувати, що туризм – це і вид господарської діяльності, та одночасно сфера теоретичної роботи. Вважаємо доречним провести тут одну аналогію. Якщо, наприклад, розглядати мистецтво і мистецтвознавство, то відразу стає зрозумілим, що це різні види людської діяльності. У першому випадку це форма людської діяльності, в результаті якої отримують вироби мистецтва (музика, живопис, кіно і т.д.). Мистецтвознавство є область наукового дослідження сфери мистецтва – комплекс суспільних наук, який присвячений вивченню духовної культури людства. Схожа ситуація складається і в туризмі, але на відміну від мистецтвознавства ступінь розробленості проблем загальнотеоретичного рівня з виявлення законів і закономірностей розвитку сучасного туризму бажано було б поліпшити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у створення і розвиток науки про туризм внесли багато вчених. Так, І.В. Зорін і В.О. Квартальнов розробили поняття об'єкта, предмета і суб'єкта туристичної науки, яку вони називають «Туристік». М.Б. Биржаков присвятив спеціальне дослідження вибору назви системи наук про туризм. Він також пропонує називати її «Туристика» або «Турилогія». Багато уваги

приділяють розвитку науки про туризм такі вчені як В.С. Пазенко та В.К. Федорченко. Вони переконані, що туризм гідний своєї науки, і підтримують назву – «туризмологія». З ініціативи В.К. Федорченко в Київському університеті туризму, економіки і права за участю колег з інших вузів і наукових установ підготовлена ґрунтовна монографія, присвячена саме теоретичним, концептуальним ракурсам дослідження туризму. Однак, незважаючи на певну кількість наукових робіт, в спеціалізованій літературі не сформовано цілісного уявлення про туристичну науку, її об'єкт і предмет, зміст і структуру.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій вітчизняних й іноземних вчених показує, що наука про туризм в даний час знаходиться в стадії формування. Не існує сьогодні і стійкої, теоретично обґрунтованої назви даної галузі наукових досліджень. Звертає на себе увагу нерозробленість понятійного апарату, пов'язаного з дослідженням туризму, відсутність розмежування між поняттями «теорія туризму» і «наука про туризм».

Постановка завдання. Спираючись на вищесказане можна сформулювати завдання дослідження, а саме – проаналізувати основні етапи та тенденції в розвитку туристичної науки, дослідити передумови виникнення теорії туризму, визначити її місце в системі наукових знань про туризм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростаюча роль туризму в економічному, соціальному та політичному житті суспільства вимагає теоретичного осмислення цього явища. Саме такій соціальній та нагальній потребі сучасності відповідає формування науки про туризм, за допомогою якої можна було б узагальнювати і систематизувати різні питання, що виникають в туристичній діяльності.

Як уже зазначалося, туризм є відносно новим соціально-економічним явищем. Подорожі, які відбувалися до XIX століття, не можна вважати туризмом в сучасному розумінні. Більшість вчених-фахівців вважають, що сучасний туризм зі своєю структурою, матеріальною базою, методами роботи почав складатися тільки в XIX столітті.

До цього часу туризм розвивався як елітарне й індивідуальне за своїм характером явище, яке не мало особливого значення і наслідків в суспільному житті. Його масовий розвиток починається з появою і затвердженням капіталістичних суспільних відносин в Західній Європі. Саме тут, а точніше в країнах Альпійського регіону, отримують розвиток перші масові види туризму – бальнеолікування і рекреаційний туризм.

Відповідно саме в Австрії, Швейцарії, Німеччині помічені перші спроби систематизації знань, пов'язаних з тими чи іншими процесами в галузі туристичного розвитку.

Так, є відомості про те, що ще в 1795–1796 роках August Schlozer підготував і прочитав перший лекційний курс про туризм в університеті м. Гетінген [10, с. 7]. З інших публікацій відомо, що початок виникнення систематизованих знань про туризм відноситься до більш пізнього періоду – 80-х років XIX століття. Зокрема дослідники вказують на наукові роботи тих років: «Туризм в німецькому Південному Тіролі» («Das Fremdenwesen im deutschen Sudtirol») німця Johann Angerer (1881 р.); («Das Hotelwesen») швейцарця Eduarda Froler (1883 р.); доповідь австрійця Joseph Shradner на конгресі щодо прискорення туристичного розвитку в австрійських провінціях біля м. Грац в Австрії в 1884 році [5, с. 355].

На цей же період припадає і виникнення туристичної термінології, яка є елементом будь-якої науки.

Напевно, є й інші, поки не знайдені дослідниками праці вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких містяться спроби наукового осягнення, теоретичного осмислення туризму. Але і ті дослідження, які вже відомі, дають підстави стверджувати, що в кінці XIX – початку XX століття були закладені основи теорії туризму як важливого явища суспільного життя.

Провідні тенденції в розвитку наукових знань про туризм на сучасному етапі його розвитку (починаючи з середини XX століття) полягають, на наш погляд, в таких напрямках [2, с. 3–10]: по-перше, збільшується число

навчальних та дослідницьких установ в сфері туризму. У Німеччині, Австрії, Швейцарії, Франції, Великобританії, Італії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії протягом багатьох років десятки провідних університетів готують фахівців для сфери туризму.

У 80-90-ті роки відбувається експансія і в нетрадиційні регіони і країни, де туризм перетворюється на провідну галузь економіки. Ці процеси характерні для Канади, Австралії, Нової Зеландії, Японії, Індії, Китаю, В'єтнаму, Куби, а також практично всіх країн пострадянського простору.

По-друге, в період, який досліджується, високими темпами збільшується кількість осіб з високими ступенями і званнями в галузі туризму. Основною причиною такого становища є швидке зростання потреб у спеціально підготовлених і висококваліфікованих кадрах для його управління.

По-третє, в сучасний період розвитку туризму значно збільшується кількість періодичних видань і спеціалізованої навчальної та наукової літератури. Науково-інформаційне забезпечення туризму реалізується за допомогою десятків наукових журналів і тисяч томів навчально-методичної літератури.

По-четверте, наростає обсяг коштів, інвестованих в розвиток туристичної науки і освіти. З початку 90-х років тільки в Східній Європі був профінансований і здійснений ряд довгострокових програм з розвитку спеціалізованого навчання і науки по туризму: «Tempus», «Phare», «Socrates», «Know How Fund» і ін.

По-п'яте, поглиблюється інтегральний характер науки про туризм [2, с. 3–10]. Характерні структурні зміни в змісті наукових знань про туризм пов'язані з тим, що вони увібрали в себе багато інших функціональних наукових напрямків, таких, як маркетинг, планування, фінансування, управління людськими ресурсами та ін. Крім того, важко сьогодні уявити собі цілісне пізнання туризму без інтегрування його з такими науковими галузями, як соціологія, психологія, географія, медицина, екологія, історія, культурологія та ін.

Поступово туризм знайшов своє місце в предметах багатьох наук, що в свою чергу сприяло розширенню і ускладненню його власного предмета.

Зараз туризм може вивчатися і управлятися тільки спільними зусиллями фахівців різних наукових галузей. Виходячи

з такої позиції, окремі автори розглядають знання про туризм як універсальну науку, яка «обслуговується» поруч суміжних наук і сама перетворюється в складову цих наук.

Більшість вчених все ж вважають, що сьогодні можна говорити про існування не окремої науки, а системи прикладних наук про туризм. Так, відомий російський вчений М.Б. Биржаков в п'ятому виданні своєї книги «Введення в туризм» виділив спеціальний розділ – «Найменування науки про туризм» [1, с. 210]. У ньому він зазначає: «розглядаються три найменування системи наук про туризм. Саме системи, тому що туризм – це численна система знань, яка охоплює різні сторони життя людини і його діяльності» [1, с. 210]. Далі М.Б. Биржаков приводить можливі варіанти назви науки про туризм – туристика (пропозиція Російської міжнародної академії туризму, Москва), турологія (пропозиція Академії туризму, Санкт-Петербург) і туурографія. Всі вони відображають вплив різних академічних шкіл, які склалися в великих наукових центрах. Той факт, що вчені різних країн ведуть дискусії з цього приводу, свідчить про те, що необхідність комплексної науки про туризм усвідомлюється практично всіма. Дійсно, встановити назву науки є важливою справою для системи освіти, системи підготовки кадрів вищої кваліфікації, спеціалізації вчених рад.

Як можливий варіант назви туристичної науки в українських наукових колах розглядалися наступні терміни: туризмологія, туризмознавство, туризмографія, туризмометрія, туристика. На думку українських вчених О.А. Любіцевої, В.С. Пазенко, В.К. Федорченко, найбільш підходящою назвою для науки про туризм є термін «туризмологія». Обґрунтуванню саме такої назви присвячене спеціальне дослідження В.С. Пазенко [6, с. 34–39]. Вчений зазначає, що необхідно розрізняти явище і сутність туризму. Якщо різноманітні явища і прояви туризму можна дізнатися засобами емпіричного пізнання на практиці, то сутність – тільки за допомогою логічних процедур мислення. Зазначене зауваження має понятійне і концептуальне значення при аналізі пропозицій щодо назви науки (або наук) про туризм. На перший погляд все дефініції, наведені вище, ідентичні за змістом і є різними визначеннями одного і того ж. Однак це поверхневе отождоження, вважає В.С. Пазенко. Наприклад, «туризмознавство», на думку автора, – це загальне поняття, яке охоплює будь-яке

знання про туризм – загальне і часткове, теоретичне і практичне, абстрактне і конкретне. В туризмознавстві все «рівноправно»: технологія приготування їжі, визначення собівартості пакета туристських послуг, логістика або «конструювання» інноваційного турпродукту. Туризмознавство охоплює і історію зародження туризму і в тому числі літопис виникнення і еволюції теоретичних рефлексій цього феномена. «Туризмографія», як пояснює сама етимологія слова, – це письмові зафіксовані свідчення, що стосуються туризму, його опис, звіти, розповіді, щоденники, книги, статті, наукові дослідження та інші зразки епістолярного або белетристичного жанру.

Специфічним змістом позначений і термін «туризмометрія». Він перш за все відображає можливість математично «заміряти» туристську діяльність, підрахувати туристичні потоки, привести різноманітні статистичні дані про економічну та соціальну ефективність туризму [6, с. 34–39].

Термін «туристика», який широко використовується зараз в спеціалізованій літературі, претендує на «самостійність», автономність туристського знання за аналогією з такими поняттями, як «статистика», «белетристика», «кінематика». Але він нічим не краще терміна «туризмознавство», а по милозвучності значно поступається останньому.

Поняття «туризмологія», на думку В.С. Пазенко, на відміну від уже названих найбільш вдало в концептуальному вигляді відображає сутність такого явища, як туризм [6, с. 34–39]. Доводи вченого видаються нам досить переконливими. По-перше, це поняття відповідає традиції освіти теорій, що базуються на знанні закономірностей свого об'єкта (логосу). По-друге, сама назва науки (або комплексу наук) – «туризмологія» – начебто говорить про фундаментальний характер тих знань, що вона представляє.

Отже, пропозиція українських вчених щодо назви нової науки – «туризмологія» – заслуговує на всіляку підтримку. Що ж стосується її визначення, то воно, на наш погляд, потребує уточнення. Енциклопедичний словник-довідник з туризму під редакцією В.К. Федорченко надає таке визначення: «Туризмологія – це теорія туризму, галузь соціокультурного і бізнес-економічного знання, яке характеризується розгалуженими науковими зв'язками, фокусується в теоретичному усвідомленні і концептуальному оформленні багатоаспектного феномена

туризму» [8, с. 325]. З перших же слів цієї дефініції створюється враження, що її автори фактично ототожнюють поняття «туризмологія» і «теорія туризму». Така позиція здається нам помилковою.

Якуже зазначалося, туризмологію сьогодні можна уявити як систему прикладних наук про туризм або, за визначенням О.А. Любіцевої, як науковий міждисциплінарний напрямок, в рамках якого поєднуються різні дослідження туризму як суспільного явища [4, с. 11].

Під поняттям «туризмологія» слід розуміти не загальну теорію туризму, а узагальнюючу назву цілого комплексу наук або міждисциплінарного наукового напрямку. З цієї причини спроби встановити і сформулювати предмет туризмології не мають ніякого сенсу. Можна лише визначити її проблематику: досліджувати все, що відбувається в сплетінні: «людина – подорож – туристична дестинація – навколишнє середовище».

Зовсім по-іншому виглядає справа, коли мова йде про визначення предметів наук, які є складовими туризмології. Тут особливих проблем не виникає. Наприклад, предмет такої науки, як економіка туризму, як правило, визначається як «вивчення економічної поведінки людей (економічних відносин), що виникають в процесі виробництва (формування), реалізації та організації споживання туристичних продуктів з метою задоволення потреб значної частини населення в них» [9, с. 87]. Предметом такої науки, як маркетинг туризму, є «принципи і методи організації маркетингу туристичного бізнесу, вивчення споживчих переваг туристів, розкриття сутності аналізу процесу обслуговування в маркетингу послуг, аналіз сегментації споживачів туристичних послуг, основи управління маркетинговою діяльністю туристичної компанії» [7, с. 13].

Можна і далі наводити цитати такого роду з монографій, підручників і навчальних посібників з проблематики туризмології, однак повернемося до теорії туризму.

Теорія – це вища форма організації наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві якісні характеристики досліджуваного явища. Існування будь-якої теорії, в тому числі і теорії туризму, неможливо без чітко фіксованого понятійного апарату, що відображає властивості і тенденції досліджуваного явища, закономірності його розвитку. У туризмології основу такого понятійного апарату

складають так звані терміни-концепти. Їх можна назвати системоутворюючими одиницями туризмології, які формують весь теоретично усвідомлений образ туризму. До них відносяться такі поняття, як «турист», «туризм», «подорож», «дестинація», «туристичний продукт», «індустрія туризму», «інфраструктура туризму».

Перераховані поняття в різних аспектах і конкретних формах характеризують туризм як соціально-економічний і соціо-культурний інститут, показують його загальну структуру. Вони відображають істотні і необхідні ознаки конкретних явищ, пов'язаних з туризмом. Тільки після розробки достатньої кількості наукових понять, за допомогою яких виникає можливість розкриття якісних і кількісних залежностей між досліджуваними об'єктами, можна перейти до нового типу достовірного знання.

Висновки. Викладені міркування дають нам підстави зробити таке узагальнення: туризмологія являє собою не окрему науку, а науковий міждисциплінарний напрямок або комплекс загальних і прикладних наук про туризм та туристську діяльність.

Найважливішим компонентом туризмології, її основою є теорія туризму. Вона являє собою сукупність достовірних наукових знань.

Теорія туризму включає знання, за допомогою яких можуть бути описані і пояснені різноманітні явища в туризмі, а відкриті в цій сфері закономірності впорядковані.

Завершуючи аналіз сучасного етапу розвитку туризмології і теорії туризму, можна зробити наступні висновки: поглиблюється науковий характер системи знань про туризм; в дослідженнях туризму використовується новий науковий апарат за рахунок застосування сучасних методів математики, інформатики, статистики; триває накопичення нових знань про туризм як важливе явище суспільного життя; відбувається уніфікація туристичної термінології і методики статистичних спостережень і досліджень в туризмі.

Але не варто забувати, що на початку ХХІ століття наука стикається з новими вимогами для дослідження відповідних теоретичних і прикладних проблем. Отже, виникає необхідність об'єднання зусиль різних освітніх, науково-дослідних установ, окремих вчених в національному та світовому масштабі з метою вирішення актуальних проблем, що стоять перед туризмом в новому столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биржаков М.Б. Введення в туризм. Видання 5-е. СПб. : «Видавничий дім Герда», 2003. 320 с.
2. Герасименко В.Г. Формування та розвиток Теорії туризму. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2005. № 6(18). С. 3–10.
3. Зорін І.В., Квартальнов В.А. Туристика. Москва : Радянський спорт, 2001. 236 с.
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ : «Альтерпрес», 2005. 436 с.
5. Нешков М., Апостолів Н. Туристична наука в країні на ХХ століття. *Економіка і розвиток суспільства*. 2002. Том IV. С. 354–360.
6. Пазенок В.С., Федорченко В.К. Туризмологія: Концептуальні засади теорії туризму: науково-навчальних видання. Київ : КУТЕП, 2008. 825 с.
7. Правик Ю.М. Маркетинг туризму : підручник. Київ : Знання, 2008. 303 с.
8. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 372 с.
9. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : КНТЕУ, 2009. 463 с.
10. Шраднер Й. Туризм. Одне економічне дослідження. Варна : «Наука і економіка», 2010. 105 с.

REFERENCES:

1. Birzhakov M.B. (2003) Introduction to tourism. 5th edition. St. Petersburg: Gerda Publishing House, 320 p. (in Ukrainian)
2. Herasymenko V.H. (2005) Formuvannia ta rozvytok Teorii turyzmu [Formation and development of the Theory of Tourism]. *Naukovyi visnyk Odeskoho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 6(18), pp. 3–10. (in Ukrainian)
3. Zorin I.V., Kvartalnov V.A. (2001) Turystyka [Tourism]. Moscow: Radianskyi sport, 236 p. (in Ukrainian)
4. Lyubitseva O.O. (2005) Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) [Market of tourist services (geospatial aspects)]. Kyiv: Alterpress, 436 p. (in Ukrainian)
5. Neshkov M., Apostolov N. (2002) Turystychna nauka v kraini na XX stolittia [Tourist science in the country in the twentieth century]. *Ekonomika i rozvytok suspilstva*, vol. IV, pp. 354–360. (in Ukrainian)
6. Pazenok V.S., Fedorchenko V.K. (2008) Turyzmohiia: Kontseptualni zasady teorii turyzmu: naukovo-navchalnykh vydannia [Tourism: Conceptual foundations of the theory of tourism: scientific and educational publications]. Kyiv: KUTEP, 825 p. (in Ukrainian)
7. Pravik Yu.M. (2008) Marketynh turyzmu: pidruchnyk [Tourism marketing: a textbook]. Kyiv: Knowledge, 303 p. (in Ukrainian)
8. Smolii V.A., Fedorchenko V.K., Tsibukh V.I. (2006) Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk z turyzmu [Encyclopedic dictionary-reference book on tourism]. Kyiv: Slovo Publishing House, 372 p. (in Ukrainian)
9. Tkachenko T.I. (2009) Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu: monohrafiia [Sustainable development of tourism: theory, methodology, business realities: monograph]. Kyiv: KNTEU, 463 p. (in Ukrainian)
10. Schradner J. (2010) Turyzm. Oдне ekonomichne doslidzhennia [Tourism. One economic study]. Varna: "Science and Economics", 105 p. (in Ukrainian)